УДК 378.147

DOI: 10.12958/2227-2844-2021-8(346)-2-195-204

Акімова Олена Михайлівна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки, психології,
початкової освіти та освітнього менеджменту
Комунального закладу «Харківська
гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради, м. Харків, Україна.
elenkaakimova@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-0776-1908>

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ПРОФІЛАКТИКИ ПРОЯВІВ БУЛІНГУ СЕРЕД ШКОЛЯРІВ

Основні аспекти реформування вітчизняної системи вищої педагогічної освіти обумовлені запровадженням провідних принципів Концепції «Нова українська школа», одним із напрямів якої визначається оновлення змісту, форм, методів, ресурсів та інструментів освітніх та комунікативних стратегій початкової ланки освітнього процесу. Сьогодні якості здобутих компетентностей та ціннісних виховних орієнтирів молодшого школяра буде виступати підґрунтям майбутнього рівня реалізації в суспільстві, сформованості толерантності, інклюзивності, терпимості та прийняття права на думку, яка не збігається із власною, буде засадами для вибору життєвої стратегії, майбутньої готовності до мобільності, конкурентоздатності у вже дорослої людини. Стратегія Концепції «Нової української школи» зауважує на побудові освітнього середовища молодшого школяра на засадах безпеки, доброзичливості, довіри, повазі, з метою профілактику проявів насильства та булінгу в закладі освіти.

На сучасному етапі в Україні прийнято ряд законодавчих актів, спрямованих на попередження насильства та булінгу, в яких визначено напрями діяльності щодо його подолання та ступінь відповідальності для всіх учасників освітнього процесу, з огляду на вище зазначене, гостро постає проблема підготовки майбутніх учителів початкової школи до профілактики проявів булінгу серед школярів.

Психолого-педагогічна, соціальна та юридична література широко висвітлює різні аспекти насильства та булінгу в закладі освіти, так, зміст насильницької поведінки досліджували науковці: О. Бандурка, В. Голіна, О. Гумін, А. Долгова, А. Закалюк, В. Кудрявцев, П. Михайленко та багато інших.

Науковці: А. Блага, В. Брижик, А. Волощук, В. Галуцько, Б. Головкін, Т. Журавель, О. Кочемировська, Л. Крижна, К. Левченко,

Ю. Лисюк, О. Мартиненко, Ю. Приколотіна, Г. Христова, Х. Ярмачі, М. Ясеновська досліджували проблеми насильства в сім'ї та шляхи його пропедевтики.

Зміст поняття «насильство» та «булінг» як психолого-педагогічної проблеми у закладах освіти досліджували: С. Бурова, І. Гайдамашко, А. Губко, О. Лавриненко, О. Ожйова, В. Синьов, С. Стельмах та інші.

Юридичні аспекти та наслідки насильства в закладі освіти досліджували: Н. Гайдаренко, К. Левченко, І. Лисенко, Г. Лактіонова та інші.

Основні аспекти професійної підготовки майбутніх учителів здійснювались у напрямках: Є. Барбіна, С. Гончаренко, М. Євтух, Ю. Мальований, Г. Пономарьова, А. Сущенко проаналізували фундаментальні положення з гуманізації та гуманітаризації освіти та виховання; концептуальні засади вищої школи розкрито в роботах дослідників: А. Алексюка, І. Беха, Т. Завгородньої, І. Зязюна, А. Кузьмінського, О. Пехотати, Г. Шевченко; професійні аспекти підготовки вчителя початкових класів розробляли: О. Біда, Л. Коваль, Г. Пономарьова, Л. Хомич та інші науковці.

Незважаючи на ґрунтовні дослідження в Україні щодо проблеми захисту дітей від насильства та булінгу, питання освітньої політики підготовки майбутніх учителів початкової школи до упровадження принципів Концепції «Нової української школи» на засадах безпеки та доброзичливості не були предметом спеціального дослідження. Запропоновані науковцями дослідження висвітлюють проблему захисту учнів початкової школи від насильства та булінгу або фрагментарно, або у змісті ширшої проблематики, тому процес підготовки майбутніх учителів початкової школи до профілактики шкільного насильства є недостатньо вивченим, а визначення його потенціалу для професійної підготовки частково нереалізованим через відсутність методики забезпечення цього процесу.

Додержуючись наукової позиції Л. Коваль (Коваль, 2012), зазначимо, що для ґрунтовного осмислення й об'єктивної оцінки сучасного стану і особливостей модернізації професійної підготовки майбутніх педагогів в умовах інтеграції до європейського освітнього простору необхідно узагальнити історичний контекст розвитку початкової освіти.

Психолого-педагогічні дослідження останніх років приводять приклади використання понять: «насильство», «знущання», «агресія», «булінг», «цькування» як синонімічного значення. Зупинимось на цих аспектах більш детально.

В Україні на початку 2019 році у юридичному полі категорія «булінг» набула правового змісту. Подія відбулась після прийняття Верховною Радою України Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)». Закон чітко окреслив зміст поняття «булінг», а шляхи протидії булінгу були

внесені шляхом змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Закону України «Про освіту».

Зокрема Кодекс України про адміністративні правопорушення було доповнено статтею 1734, яка встановила адміністративну відповідальність за булінг і приховування його вчинення в розмірі від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин, та окреслили відповідальність батьків, або осіб що їх заміщують, у випадку, коли йдеться про неповнолітніх учасників булінгу.

Таким чином, змінами до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» введено тлумачення поняття: «булінг (цькування)», що схарактеризовано як діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого. Змінами до Закону України «Про освіту» подано тлумачення поняття «булінг (цькування)» як діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, що полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві тощо.

Досліджуючи історичний розвиток процесу насильства О. Юрчик (Юрчик, 2016) характеризує процес цькування, що на думку дослідниці бере свій початок від становлення людини як особистості та утворення перших суспільних форм взаємодії людства.

Концептуальні зміни до усвідомлення поняття «наси́льство» відбулось в Епоху Відродження. На зміну середньовічної системи виховання й навчання, філософи та науковці Епохи Відродження активно упроваджували та пропагували домінанти гуманного виховання.

Початок ХХ століття охарактеризувався виникненням двох напрямків розвитку психології як науки – психоаналізу і біхевіоризму, що зумовило формування двох основних підходів до дослідження проблеми булінгу та насильства: насильство як природна властивість людини та насильство, що виступає результатом впливу соціального й культурного середовища, в якому перебуває індивід.

Урізноманітнення підходів до дослідження процесів насильства та цькування у ХІХ столітті обумовлено розвитком природничих та гуманітарних наук: біології, соціології, кримінології, педагогіки, психіатрії та інших.

На думку науковця А. Губко (Губко, 2014) перші системні дослідження процесу насильства серед школярів провели скандинавські дослідники у 1970-х роках. Результатом цього дослідження було введення в науковий обіг поняття «булінг». Походження слова «булінг»

бере свій початок від англійського слова «bully», яке розуміли як «хуліган», людина що ображає морально і фізично слабкіших людей.

В науковому обігу поняття «булінг» було охарактеризовано норвезьким дослідником Д. Ольвеусом (Olweus, 2001) який розкривав зміст поняття як агресивна поведінка однієї людини відносно іншої з метою заподіяти їй моральну або фізичну шкоду, принизити її і в такий спосіб утвердити свою владу.

Цікавим для нашого дослідження є думка науковця А. Губко (Губко, 2013), який зазначає, що не завжди насильство являє собою булінг.

Зміна та перехід процесу насильства у булінг як правило є результатом реакції жертви на фізичну, психологічну агресію з боку нападників та довготривалістю цього процесу.

Аналіз психолого-педагогічної літератури надав можливість визначити форми булінгу у закладі освіти:

1. Фізичні форми – спеціально зроблені поштовхи, удари, нанесення інших тілесних ушкоджень, сексуальний булінг.

2. Психологічні форми – насильство, пов'язане із впливом на психіку, яке наносить психологічну травму шляхом образ, залякування, створенням напруженої атмосфери в освітньому процесі, з метою формування зверхнього ставлення учасників освітнього процесу до жертви. До психологічної форми булінгу можна віднести вербальний булінг; образливі жести або дії; залякування; ізоляцію; вимагання; кібербулінг.

Підготовка майбутніх учителів початкової школи до профілактики проявів булінгу серед школярів передбачає ознайомлення із механізмами проявлення в освітньому процесі ознак насильства за Д. Ольвеусом (Olweus, 2001), що сприяють проявам булінгу:

1) спостерігається процес соціального наслідування школярами проявів агресії в освітньому процесі;

2) відсутність покарання за прояви агресивних дій;

3) розподіл почуття відповідальності між всіма учасниками цькування, тим самим зменшуючи особистісні відповідальність кожного окремо учасника булінгу чи насильства;

4) систематичне цькування розглядається з часом як норма, складається думка, що жертва заслуговує на таке відношення до неї.

Підготовка до профілактики проявів булінгу передбачає вивчення та усвідомлення ознак, які можуть говорити про прояви у середовищі школярів: не хоче йти до школи, поводить себе незвично; може відчувати себе хворим, якщо потрібно йти до закладу освіти; висловлює небажання брати участь у спільній діяльності чи соціальних заходах; раптово починає губити гроші чи особисті речі, може приходити додому у порваному одязі, поламаними речами, не може надати цьому пояснення.

Актуальною виступає думка дослідниці М. Васильєвої (Васильєва, 2003), яка зазначає, що оскільки зміст професійної підготовки педагога

визначається потребами соціального розвитку суспільства, то відбувається постійний процес творчого пошуку шляхів і технологій перебудови її на основі сучасних педагогічних можливостей у ході підготовки майбутніх учителів початкової школи до створення безпечного освітнього простору та профілактики булінгу.

Для виконання майбутніми фахівцями професійних педагогічних функцій на високому рівні, визначимо показники готовності майбутніх учителів до профілактики булінгу в освітньому просторі початкової школи:

- 1) сформованість ціннісних особистісних орієнтацій до профілактики булінгу;
- 2) сформованість загальних компетенцій, тобто здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми булінгу у професійно-педагогічній діяльності;
- 3) сформованість навиків випереджувального проектного менеджменту (планування й організації заходів щодо профілактики булінгу, розроблення навчально-методичного забезпечення для здійснення антибулінгової освітньої політики у закладі освіти, формування оцінювання, забезпечення інтеграції кількісних і якісних оцінок тощо);
- 4) сформованість навиків здійснення моніторингу якості власної антибулінгової діяльності - змістовна рефлексія;
- 5) навчання впродовж життя, з метою особистісної реалізації у ході профілактики булінгу в освітньому просторі початкової школи.

З метою підготовки майбутніх учителів початкової школи до профілактики булінгу необхідними виступають нові підходи до процесу взаємодії з учнями та їхніми батьками.

Так, у ході вивчення дисциплін професійного циклу «Педагогіка», «Інклюзивна освіта» (Акімова, 2019) майбутні фахівці знайомляться із профілактичними програмами підготовки до реалізації антибулінгової політики, що передбачають формування компетентностей антибулінгової поведінки, стресостійкості майбутнього фахівця.

У ході підготовки майбутніх учителів початкової школи до профілактики булінгу можна визначити наступні напрями підготовки:

- 1) формування компетентностей щодо залучення молодших школярів в інформаційні кампанії закладу освіти, психологічно-педагогічні тренінги та індивідуальні програми профілактики проявів булінгу;
- 2) формування компетентностей щодо проведення інтерактивних форм навчання, що надасть можливість сформувати уміння та навички ефективної діалогічної взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу;
- 3) формування компетентностей щодо залучення батьків у тренінги-семінари, тематичні бесіди, психолого-педагогічні ігри, що забезпечать підвищення педагогічної поінформованості, грамотності всіх

учасників освітнього процесу у аспектах анти булінгового виховання дітей.

Особливу увагу у ході підготовки майбутніх учителів початкової школи до профілактики проявів булінгу серед школярів приділяють озброєнню навиками побудови різних комунікативних стратегій, що засновуються на засадах діалогічної взаємодії, як ресурсу профілактики булінгу, та передбачає створення умов для формування та відпрацювання навичок ефективної взаємодії та спілкування без насильства та примусу, що є запорукою виховання здорової, гармонійно-розвиненої й відповідальної особистості.

Дослідниця І. Сидорук (Сидорук, 2015), досліджуючи вплив булінгу на учасників освітнього процесу, узагальнила рольову структуру булінгу, яку описав Д. Ольвеус, та з якою знайомляться майбутні фахівці на заняттях з дисципліни «Педагогіка», а саме:

- 1) «жертва» – школяр, який виступає жертвою булінгу;
- 2) «булери» – школярі, які здійснюють насилля, ініціюють і відіграють роль лідера в процесі цькування;
- 3) «послідовники» – школярі, які позитивно ставляться до цькування над іншими й беруть активну участь у цьому;
- 4) пасивні «булери» – школярі, які відкрито підтримують булінг, проте не втручаються в процес цькування;
- 5) потенційні «булери» – школярі, яким подобаються знущання, але вони не виявляють цього ззовні;
- 6) «спостерігачі» – школярі, виявляють байдуже ставлення до процесу цькування;
- 7) «потенційні захисники» – ці школярі негативно ставляться до процесу цькування і вважають, що повинні допомогти жертві, проте не роблять вчинків на захист;
- 8) «захисники» – школярі, які виявляють негативне ставлення до явища, вони захищають жертву від цькування.

Усвідомлення майбутніми учителями початкової школи ролі кожного учасника в процесі булінгу створює умови для вибору вірної стратегії попередження цього явища та вирішення вже наявних конфліктів серед молодших школярів.

У ході підготовки майбутніх учителів початкової школи до профілактики булінгу важливим елементом виступає озброєння діагностичним інструментарієм, який передбачає прямий або опосередкований збір інформації щодо проявів булінгу у освітньому процесі з метою: налагодження системи виховної роботи зі школярами з використанням інтерактивних форм роботи; використання засобів арт-терапії для зняття агресії та реабілітації жертв булінгу; обговорення проблеми булінгу у закладі освіти на всіх рівнях; запровадження медіації щодо профілактики булінгу в закладі освіти; навчання майбутніх учителів початкової школи стратегіям профілактики булінгу; моніторинг результатів антибулінгової роботи.

Таким чином, узагальнення наукових позицій щодо процесу насильства та булінгу дає змогу визначити його як довготривалу та систематичну агресію, яка може приймати фізичні та психологічні форми, складати велику частину соціального життя молодших школярів.

Зауважимо, що булінг не є суперництвом серед однолітків або імпульсивні агресивні дії потерпілих у відповідь на напад кривдника, які за суттю є спонтанні, недискримінаційні та з невизначеною жертвою.

Не кожен акт насильства молодших школярів виступає булінгом. Зміст та важкість проявів булінгу можна охарактеризувати не в самій агресії або злості кривдника, а в презирстві, зневазі до інших. Це дає кривдникам шкодити без почуття провини, співчуття чи емпатії до жертви. Загальна підготовка майбутніх учителів початкової школи до профілактики булінгу у закладі освіти ґрунтується на засвоєнні методів та ресурсів співробітництва та взаємодії суб'єктів освітнього процесу: керівників, учителів, соціальних педагогів, психологів, здобувачів освіти.

Список використаної літератури

- 1. Васильєва М. П.** Теорія педагогічної деонтології. Х. : Нове слово, 2003. 216 с.
- 2. Губко А. А.** Статусно-рольові позиції учасників булінгу. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки.* 2014. Вип. 121. С. 95–98.
- 3. Губко А. А.** Шкільний булінг як соціально-психологічний феномен. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки.* 2013. Вип. 114. С. 46–54.
- 4. Законодавство України.** URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index> (дата звернення: 29.10.2021).
- 5. Коваль Л. В.** Професійна підготовка майбутніх учителів у контексті розвитку початкової освіти : монографія. 2-е вид., перероб. і допов. Донецьк : ЛАНДОН-XXI, 2012. 343 с.
- 6. Основи інклюзивної освіти в початковій школі : робочий зошит / А. А. Харківська, Л. О. Петриченко, О. О. Бабакіна, О. М. Акімова; за заг. ред. Г. Ф. Пономарьової; Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.** Харків, 2019. 124 с.
- 7. Сидорук І.** Булінг як актуальна соціально-педагогічна проблема. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки,* 2015. № 1. С. 169–173.
- 8. Шевців З. М.** Теорія і методика професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи до роботи в інклюзивному середовищі загальноосвітнього навчального закладу : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Рівне, 2017. 44 с.
- 9. Юрчик О. М.** Психологічна профілактика шкільного насильства в початкових класах : дис. ... канд. псих. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Івано-Франківськ, 2016. 328 с.
- 10. Olweus D.** Bullying at school: tackling the problem. URL : <http://www.oecdobserver.org> (дата звернення: 29.10.2021).

References

- 1. Vasylieva, M. P.** (2003). *Teoriia pedahohichnoi deontolohii* [Theory of pedagogical deontology]. Kh.: Nove slovo [in Ukrainian].
- 2. Hubko, A. A.** (2014). Statusno-rolovi pozytsii uchashnykiv bulinhu [Status and role positions of bullying]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Psykholohichni nauky – Bulletin of Chernihiv National Pedagogical University. Series: Psychological Sciences*, 121, 95-98 [in Ukrainian].
- 3. Hubko, A. A.** (2013). Shkilnyi bulinh yak sotsialno-psykholohichni fenomen [School bullying as a socio-psychological phenomenon]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Psykholohichni nauky – Bulletin of Chernihiv National Pedagogical University. Series: Psychological Sciences*, 114, 46-54 [in Ukrainian].
- 4. Zakonodavstvo** Ukrainy [Legislation of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index> (Last accessed: 29.10.2021) [in Ukrainian].
- 5. Koval, L. V.** (2012). *Profesiina pidhotovka maibutnikh uchyteliv u konteksti rozvytku pochatkovoï osvity* [Professional training of future teachers in the context of primary education development]. Donetsk: LANDON-KhKhI [in Ukrainian].
- 6. Kharkivska, A. A.,** Petrychenko, L. O., Babakina, O. O., Akimova, O. M., & Ponomarova, H. F. (Eds.). (2019). *Osnovy inkliuzyvnoi osvity v pochatkovii shkoli: robochyi zoshyt* [Fundamentals of inclusive education in primary school: workbook]. Kharkiv [in Ukrainian].
- 7. Sydoruk, I.** (2015). Bulinh yak aktualna sotsialno-pedahohichna problema [Bullying as an urgent socio-pedagogical problem]. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnyi universytetu im. Lesi Ukrainky – Scientific Bulletin of the Eastern European National University named after Lesya Ukrainka*, 1, 169-173 [in Ukrainian].
- 8. Shevtsiv, Z. M.** (2017). *Teoriia i metodyka profesiinoï pidhotovky maibutnikh uchyteliv pochatkovoï shkoly do roboty v inkliuzyvnomu seredovyschi zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu* [Theory and methods of professional training of future primary school teachers to work in an inclusive environment of a secondary school]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Rivne [in Ukrainian].
- 9. Yurchyk, O. M.** (2016). *Psykholohichna profilaktyka shkilnoho nasylstva v pochatkovykh klasakh* [Psychological prevention of school violence in primary school]. *Candidate's thesis*. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
- 10. Olweus, D.** Bullying at school: tackling the problem. Retrieved from <http://www.oecdobserver.org> (Last accessed: 29.10.2021) [in English].

Акімова О. М. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до профілактики проявів булінгу серед школярів

У статті розкрито основні аспекти підготовки майбутніх учителів початкової школи до профілактики булінгу серед школярів. Визначено зміст психологічних та фізичних форм проявів булінгу у закладі освіти, схарактеризовано механізми проявлення в освітньому процесі ознак насильства за Д. Ольвеусом; визначено показники готовності майбутніх

учителів до профілактики булінгу в освітньому просторі початкової школи, розкрито рольову структуру булінгу. Схарактеризовано напрями формування компетентностей у ході підготовки майбутніх учителів початкової школи до профілактики булінгу: залучення молодших школярів в інформаційні кампанії закладу освіти, проведення інтерактивних форм виховної роботи; формування навичок ефективної діалогічної взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу; залучення батьків у тренінги-семінари, психолого-педагогічні ігри тощо.

Ключові слова: булінг, форми булінгу, рольова структура булінгу, майбутній учитель початкової школи, молодші школярі.

Акимова Е. М. Подготовка будущих учителей начальной школы к профилактике проявлений буллинга среди школьников

В статье раскрыты основные аспекты подготовки будущих учителей начальной школы к профилактике буллинга среди школьников. Определено содержание психологических и физических форм проявлений буллинга в учебном заведении, охарактеризованы механизмы проявления в образовательном процессе признаков насилия по Д. Ольвеусу; определены показатели готовности будущих учителей к профилактике буллинга в образовательном пространстве начальной школы, раскрыта ролевая структура буллинга. Охарактеризованы направления формирования компетентностей в ходе подготовки будущих учителей начальной школы к профилактике буллинга: привлечение младших школьников в информационные кампании учебного заведения, проведение интерактивных форм воспитательной работы; формирование навыков эффективного диалогического взаимодействия со всеми участниками образовательного процесса; привлечение родителей в тренинги-семинары, психолого-педагогические игры и т. д.

Ключевые слова: буллинг, формы буллинга, ролевая структура буллинга, будущий учитель начальной школы, младшие школьники.

Akimova O. Preparation of maybutny teachers in the cob's school before prophylaxis in bullying middle schools

The article reveals the main aspects of preparing future primary school teachers for the prevention of bullying among schoolchildren. The content of psychological and physical forms of bullying in an educational institution is determined, the mechanisms of manifestation of signs of violence in the educational process according to D. Olveus are characterized; the indicators of the readiness of future teachers to prevent bullying in the educational space of an elementary school are determined, the role structure of bullying is revealed. The directions of the formation of competencies in the course of preparing future primary school teachers for the prevention of bullying are characterized: formation of competencies for involving junior schoolchildren in information campaigns of educational institutions, psychological and pedagogical trainings and individual programs for prevention of bullying; formation of competencies

for conducting interactive forms of learning, which will provide an opportunity to develop skills and abilities of effective dialogic interaction with all participants in the educational process; formation of competencies to involve parents in trainings-seminars, thematic conversations, psychological and pedagogical games that will increase pedagogical awareness, literacy of all participants in the educational process in aspects of anti-bullying education of children. Thus, the generalization of scientific positions on the process of violence and bullying makes it possible to define it as a long-term and systematic aggression, which can take physical and psychological forms, make up a large part of the social life of primary school children.

Key words: bullying, forms of bullying, role-based structure of bullying, future primary school teacher, junior schoolchildren.

Стаття надійшла до редакції 10.11.2021 р.

Прийнято до друку 26.11.2021 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Харченко С. Я.